

Nicole Loraux

επιμέλεια

Αρχαία Ελλάδα γένους θηλυκού

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	9
Μέλισσα, σύζυγος και κόρη τυράννων	31
<i>της Nicole Loraux</i>	
Σαπφώ, η ποιήτρια	61
<i>της Annalisa Paradiso</i>	
Θεανώ, η πυθαγόρεια	91
<i>της Claudia Montepaone</i>	
Γοργώ, η Σπαρτιάτισσα	119
<i>της Annalisa Paradiso</i>	
Ασπασία, η ξένη, η διανοούμενη	133
<i>της Nicole Loraux</i>	
Λυσιμάχη, η ιέρεια	159
<i>της Στέλλας Γεωργούδη</i>	
Νέαιρα, η εταίρα	193
<i>της Claude Mossé</i>	
Αρχίπηη από την Κύμη, η ευεργέτιδα	217
<i>της Ivana Savalli-Lestrade</i>	

Ασπασία, η ξένη, η διανοούμενη

της Nicole Loraux

Ασπασία: ασφαλώς η διασημότερη από όλες τις Ελληνίδες της κλασικής εποχής, μια και ήταν η σύντροφος του Περικλή, ο οποίος την αγαπούσε και τη σεβόταν. Και για μια τριακονταετία –ας πούμε, από το 460 ως το 430 π.Χ., από τη μεταρρύθμιση του Εφιάλτη (μεταρρύθμιση δημοκρατική που στερούσε από τη βουλή των ευγενών του Αρείου Πάγου ένα μέρος των εξουσιών της) μέχρι την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου (στον οποίο ήρθαν αντιμέτωπα τα δυο στρατόπεδα, της Σπάρτης και της Αθήνας)–, για την οποία χαρακτηρίστηκε ο 5ος αιώνας π.Χ. «αιώνας του Περικλή», δεν υπήρχε στην Αθήνα επιφανέστερος και ισχυρότερος άντρας από τον Περικλή.

Προτού σημειώσουμε για άλλη μια φορά ότι οι ξακουστές αρχαίες Ελληνίδες απέκτησαν τη φήμη τους αποκλειστικά μέσω των αντρών, ή τουλάχιστον μέσω ενός άντρα, αξίζει να προβούμε σε δύο βασικές διευκρινίσεις:

1. Επειδή η σύντροφος του Περικλή είχε γεννηθεί στη Μικρά Ασία, στην Αθήνα τη θεωρούσαν ξένη, και ξένη θα παραμείνει μέχρι το θάνατό της (φαίνεται πως πέθανε και ενταφιάστηκε στην Αττική· σε αυτή την περίπτωση η επιγραφή στον τάφο της, όπως και σε πολλούς άλλους τάφους μετοίκων –ξένων που είχαν επιλέξει να ζουν στην Αθήνα, η οποία όμως δεν τους πρόσφερε τίποτε άλλο εκτός από έναν τόπο κατοικίας–, πιθανόν να ανέφερε τη Μίλητο, την ιωνική πατρίδα της)· αλλά και μόνο αυτή η υπόσταση της ξένης, που της απαγόρευε να γίνει νόμιμη σύζυγος του άντρα με τον οποίο μοιραζόταν τη ζωή της, έδωσε σίγουρα στη Μιλήσια τη δυνατότητα να εξελιχθεί σε διανοούμενη, καθώς και την κατά κάποιον τρόπο δαιμονική αλλά μοναδική φήμη της, στην κλασική Αθήνα.

2. Ο Περικλής όμως έδινε ένα εντελώς διαφορετικό μάθημα στις νόμιμες συζύγους των αθηναίων πολιτών (ή τουλάχιστον σε ορισμένες από αυτές).

Πράγματι, αν κρίνουμε από κάποια λόγια τα οποία απευθύνει ο δημόσιος άντρας, στο 2ο βιβλίο του Θουκυδίδη, προς τις χήρες των Αθηναίων που πέθαναν για την πατρίδα, κάνει στις γυναίκες μια εντελώς παραδοσιακή έκκληση για ανωνυμία. Για να πειστούμε, προτού επιστρέψουμε στην ελεύθερη, τη λαμπρή, τη διάσημη Ασπασία, ας ακούσουμε την επίσημη φωνή του ρήτορα Περικλή, του οποίου τις φράσεις απαθανάτισε ο ιστορικός του *Πελοποννησιακού πολέμου* με συναρπαστικό τρόπο:

...εάν πρέπει να μνημονεύσω οπωσδήποτε και την αρετή των γυναικών που στο εξής θα ζήσουν στη χηρεία, η παραίνεσή μου προς αυτές θα συνοψιστεί στις λίγες αυτές λέξεις: μεγάλη θα είναι η δόξα σας αν δεν φανείτε κατώτερες της γυναικείας φύσης και επίσης μεγάλη για εκείνες από σας που οι αρετές ή τα ελαττώματά τους συζητούνται όσο το δυνατόν λιγότερο από τους άνδρες.

Θουκυδίδης, ΙΙ, 4 (μτφρ. Ελευθερίου Βενιζέλου, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1960, σ. 101)

Με άλλα λόγια, για να παραθέσουμε τη σκληρή αλλά ουσιαστική συνόψιση αυτής της προσφώνησης όπως τη δίνει η Virginia Woolf, «η μεγαλύτερη δόξα για μια γυναίκα είναι να μην μιλούν γι' αυτήν, έλεγε ο Περικλής, άντρας για τον οποίο έχουν μιλήσει περισσότερο απ' οποιονδήποτε άλλον».

Ας επανέλθουμε στην Ασπασία. Αλλά όχι σε μια Ασπασία *μόνη*. Διότι πάντοτε το όνομα της Μιλήσιας συνδέεται με το όνομα κάποιου Αθηναίου, οπότε αφήνουμε το κεφάλαιο «Ασπασία και Περικλής» για να ανοίξουμε το κεφάλαιο «Ασπασία και Σωκράτης».

Αρχίζουμε από αυτό το κεφάλαιο καθώς ίσως είναι κάπως λιγότερο γνωστό από το άλλο. Τον τόνο θα δώσει ένα κωμικό απόσπασμα αθηναίου συγγραφέα αγνώστων λοιπών στοιχείων θέτοντας το ερώτημα:

«Πιστεύεις ότι υπάρχει διαφορά ανάμεσα στο σοφιστή και την εταίρα;».

Λείπει η απάντηση, ή τουλάχιστον η άμεση συνέχεια στην ανάπτυξη του θέματος· πάντως, μετά από ένα σύντομο κενό, το κείμενο προσπαθεί να βγάλει από την πλάνη τον αφελή αναγνώστη που πίστευε ότι υπάρχει χάσμα μεταξύ Ασπασίας και Σωκράτη – ο οποίος χαρακτηρίζεται «σοφιστής», κάτι που είναι φυσικό στην αρχαία κωμωδία:

Διαπαιδαγωγούμε όμως τους νέους, και η μεν και ο δε!

Σύγκρινε, λοιπόν, καλέ μου, την Ασπασία και τον Σωκράτη:
θα δεις ότι η μεν έχει μαθητή τον Περικλή, ο δε τον Κριτία.

Socr. Rel., I, A, 15

«Διαπαιδαγωγούμε τους νέους»... Γνωρίζουμε πόσο πολύ απασχόλησε την αθηναϊκή δημοκρατία το ζήτημα της αγωγής των νέων την εποχή της μεγάλης της άνθησης και πόσο κόστισε στον Σωκράτη το γεγονός ότι είχε μαθητή τον ολιγαρχικό Κριτία, έναν από τους Τριάκοντα τυράννους της Αθήνας το 404 π.Χ. Η σύγκριση πρέπει να αποβεί υπέρ της Ασπασίας επειδή ο δικός της μαθητής ονομαζόταν Περικλής; Για μας το πρόβλημα δεν είναι, βέβαια, να συγκρίνουμε τη Μιλήσια με το φιλόσοφο –αυτός είναι κωμικός συλλογισμός, που στοχεύει στο να εκθέσει ανεπανόρθωτα τη γυναίκα και τον εκκεντρικό, τον ένα μέσω του άλλου–, πάντως αυτό το απόσπασμα κωμωδίας μάς ενδιαφέρει ιδιαίτερα, και λόγω της συμμετρίας που εγκαθιδρύει μεταξύ της «εταίρας» και του «σοφιστή» και επειδή, θεωρώντας τον Περικλή μαθητή της Ασπασίας, τοποθετεί την Ασπασία όχι μόνο σε θέση ερωμένης («αγαπημένης» θα πει ο λεξικογράφος Αρποκρατίων) αλλά και διδασκάλου (*διδάσκαλόν τε ἄμα καὶ ἐρωμένην*).

Η Ασπασία «διδάσκαλος»; Σε τελική ανάλυση, ο Πλούταρχος δεν λέει κάτι διαφορετικό για τη Μιλήσια όταν, καθώς συλλογίζεται τι ήταν αυτό που έκανε τον Περικλή να δεθεί παντοτινά μαζί της, σημειώνει κατ' αρχάς την πιο διαδεδομένη γνώμη σύμφωνα με την οποία ο έρωτας αυτός εμπνεόταν από το τάλαντο και τη σοφία αυτής της γυναίκας: *σοφή και πολιτική* καθώς ήταν, συναναστρεφόταν τον Σωκράτη, προσθέτει, και πολλοί Αθηναίοι εκτιμούσαν την ευφυΐα της· αναφέρει επίσης τον πλατωνικό διάλογο *Μενέξενος*, όπου αυτή η «απλή γυναίκα» (το *γύναιον*) αποδεικνύεται καθηγήτρια ρητορικής. Δεν πρέπει να απορρίψει κανείς που το κείμενο αυτό του Πλουτάρχου, το οποίο δίνει το πληρέστερο πορτρέτο που διαθέτουμε για την Ασπασία (τόσο, ώστε θα επανέλθουμε σε αυτό περισσότερες από μία φορές), είναι ένα κεφάλαιο –συγκεκριμένα το κεφάλαιο 24– του *Βίου του Περικλή*· είναι τουλάχιστον εντυπωσιακό, αν όχι απορίας άξιον, το ότι ο επιφανής αυτός άντρας είχε για «διδάσκαλο» μια γυναίκα.

Απόδειξη της οξύτητας του πνεύματος και του παιδαγωγικού ταλέντου της σοφής αυτής γυναίκας, που αποτελεί αληθινό «πρότυπο ευφυΐας» (*Socr. Rel., VI, A, 60*), συνιστά και το γεγονός ότι η παράδοση αποδίδει στην καθηγήτρια ρητορικής Ασπασία τουλάχιστον άλλον ένα μαθητή μεταξύ των πολιτικών αντρών –είναι αλήθεια ότι, όπως ο Περικλής, έτσι και αυτός ο μαθητής είναι επίσης εραστής της–, τον

«Λυσικλή, έμπορο προβάτων, άνθρωπο ταπεινής καταγωγής, με χοντροκομμένους τρόπους, ο οποίος έγινε με τη σειρά του ο πρώτος των Αθηναίων, επειδή έζησε με την Ασπασία μετά το θάνατο του Περικλή» (Πλούτ., *Περ.*, 24, 6). Αν ξαναδιαβάσουμε τους *Ιππίς* του Αριστοφάνη θα διαπιστώσουμε ότι ο Λυσικλής κυβέρνησε την Αθήνα πριν ο Κλέων πάρει την εξουσία (στ. 132, 765). Άραγε ο Λυσικλής ήταν ο πρώτος από τους δημαγωγούς, πριν ακόμα κι από τον Κλέωνα, ο οποίος γενικά θεωρείται ότι διαδέχτηκε τον Περικλή; Ή μήπως ήταν ο πολιτικός μιας μεταβατικής περιόδου, ταπεινής καταγωγής αλλά που τον εξευγένισε, τον εκλέπτυνε, μπορούμε να πούμε, η συμβίωση με την Ασπασία, η οποία όχι μόνο του χάρισε ένα γιο αλλά τον έκανε και ικανό ρήτορα; Εάν η δεύτερη υπόθεση είναι σωστή, τότε η Αθήνα, μετά το θάνατο του Περικλή, είναι υπόχρεη στην Ασπασία για τη σύντομη ανάπαυλα προτού εισέλθει στη «ριζοσπαστική δημοκρατία», όπου θεωρείται ότι κυβερνούν οι δημαγωγοί. Αλλά προκειμένου περί της Ασπασίας, οι πληροφορίες μας είναι συχνά αμφιλεγόμενες και τίποτα δεν απαγορεύει να υιοθετήσουμε την πρώτη υπόθεση, έστω κι αν μας εκπλήσσει το γεγονός ότι μια τέτοια γυναίκα μπόρεσε να αντικαταστήσει τόσο γρήγορα τον επονομαζόμενο Ολύμπιο με έναν έμπορο προβάτων...

As επιχειρήσουμε να εξετάσουμε τα παιδαγωγικά χαρίσματα της Ασπασίας, χωρίς να απαριθμήσουμε υποχρεωτικά τους ερασιτέες της. Θα βοηθηθούμε από τον *Μενέξενο*, ο οποίος μιλά για ρητορική και όχι για έρωτα. Στο διάλογο αυτόν ο Πλάτων αποδίδει στην Ασπασία ένα μαθητή εντελώς διαφορετικό, ένα φιλόσοφο και όχι πολιτικό, εφόσον πρόκειται για τον Σωκράτη αυτοπροσώπως. Συζητώντας με τον νεαρό *Μενέξενο*, ο Σωκράτης αναφέρεται πράγματι στη *διδασκαλία* του Ασπασία, δεινή σε θέματα ρητορικής, η οποία «διαμόρφωσε» πολλούς ρήτορες αρχίζοντας από τον Περικλή, τον σπουδαιότερο απ' όλους, όχι μόνο στην Αθήνα αλλά σε όλη την Ελλάδα (*Μενέξ.*, 235e).

Η Ασπασία, λοιπόν, είναι *διδάσκαλος*, και σε αυτή τη λέξη –που στη συνέχεια επαναλαμβάνεται δύο φορές– αξίζει να σταθούμε εξετάζοντας τη σύνταξη των φράσεων στις οποίες εμφανίζεται, για να παρατηρήσουμε ότι η κατανομή των γραμματικών γενών είναι κάπως διαταραγμένη: Η Ασπασία χαρακτηρίζεται «ή *διδάσκαλος*», και μπορεί μεν αυτή η σύμφυση θηλυκού άρθρου και αρσενικού ουσιαστικού να μην αποτελεί μοναδική περίπτωση στα αρχαία ελληνικά, αναμφίβολα όμως το πλατωνικό κείμενο αντλεί κακεντρεχή ευχαρίστηση από την επανάληψη αυτής της παρατυπίας. Η παρατυπία έγκειται στο ότι στην αρχαία ελληνική η λέξη *διδάσκαλος* δεν εμφανίζεται ποτέ στο θηλυκό, πράγμα που μπορούμε να επιβεβαιώσουμε στον *Ομηρικό Ύμνο στον Ερμή* όπου οι μυθικές παρθέ-

νες μάντισσοι φέρουν ήδη αυτό τον τίτλο (στ. 556)· ο Πλάτων όμως, ο οποίος στην *Πολιτεία* ή στους *Νόμους* δεν διστάζει να μιλήσει για «πολίτιδες» ούτε να σχηματίσει θηλυκό της λέξης «άρχων» (*ἄρχουσα*), δεν είναι πάντοτε τόσο συνεσταλμένος. Μήπως υπολογίζει σε κάποια κωμική εντύπωση που θα προκαλέσει αυτή η επιφυλακτικότητα; Είναι πιθανό, αλλά μπορεί επίσης η ιδέα ενός δασκάλου γένους θηλυκού να είναι απλώς ανέφικτη στα αρχαία ελληνικά.

Πράγμα ωστόσο που δεν εμποδίζει την Ασπασία, στον *Μενέξενο*, να παίζει ευσυνείδητα το ρόλο του δασκάλου με μαθητή τον Σωκράτη, ο οποίος αποστηθίζει και κινδυνεύει να «τις φάει» όταν δεν μαθαίνει αρκετά γρήγορα (236b-c). Βρισκόμαστε στα όρια της κωμωδίας και στην ουσία, μιλώντας γι' αυτή τη γυναίκα που ενδιαφέρεται για τις γνώσεις των αντρών, δεν γίνεται να μην αγγίζουμε το ασεβές αυτό είδος – στο θέμα αυτό θα επανέλθουμε. Δεν υπάρχει ούτε ένα στοιχείο στον Πλάτωνα, ακόμα και στον πρόλογο του *Μενέξενου*, που να μην καταχωρίζεται στην κατηγορία, αν όχι του κωμικού, πάντως της ειρωνείας – όπως ήδη υποδεικνυε ο Πλούταρχος (*Περ.* 24, 7)· παρά τις υπερβολικά επίμονες διευκρινίσεις που του δίνει ο Σωκράτης αναφορικά με το ρόλο της «διδασκάλισσάς» του, ο συνομιλητής εννοεί να θέτει υπό αμφισβήτηση την πραγματική ταυτότητα του δημιουργού του λόγου που μόλις έχει ακούσει (236c, 6· 249d-e), και η υπόσχεση στο τέλος του Σωκράτη, ο οποίος τον διαβεβαιώνει ότι «θα ακούσει πολλούς ακόμα πολιτικούς λόγους που θα είναι δικά της δημιουργήματα», ασφαλώς δεν τον καθουσάξει. Ας υποθέσουμε προς στιγμήν ότι ο Μενέξενος δεν έχει καμία αμφιβολία: σε αυτή την περίπτωση θα έπρεπε να δεχτεί ότι η Ασπασία συνέθεσε όχι μόνο τον επιτάφιο λόγο που μόλις απαγγείλε ο Σωκράτης, αλλά πρωτίστως και προπάντων τον περίφημο *επιτάφιο*, τον λεγόμενο «του Περικλή» –του οποίου τον επίλογο, γεμάτο αφορισμούς περί γυναικείας αρετής, παραθέσαμε προηγουμένως–, και ότι ο πολιτικός άντρας απλώς τον απαγγείλε πειθήνια (236b). Είναι κάτι που θα ανέτρεπε όλες τις συμβατικές πεποιθήσεις του νεαρού άντρα για την πολιτική και την κατανομή των ρόλων στα δύο φύλα. Αν προσθέσουμε ότι η κραυγαλέα ασυμφωνία μεταξύ της ταυτότητας των προσώπων του διαλόγου (του οποίου ο πρωταγωνιστής πεθαίνει το 399 π.Χ.) και της χρονολογίας στην οποία επίμονα αποδίδεται η συνομιλία τους (γύρω στο 386 π.Χ.) αφήνει να διαφανεί, εκ μέρους του Πλάτωνα, μια σκόπιμη προσφυγή στον αναχρονισμό, πώς να μην καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι η αναφορά στην Ασπασία είναι σχεδόν μυθοπλασία;

Καθώς δεν υπάρχει καμιά μορφή του λόγου που να προσφέρεται για να ανακαλέσει με σοβαρότητα τη δόξα μιας αρχαίας Ελληνίδας, η εμβληματική μορφή της Ασπασίας ανήκει στη σφαίρα της μυθοπλασίας. Ίσως δεν είναι η τελευταία φορά που το όνομα και η προσωπικότητα της Ασπασίας χρησιμοποιούνται ως αφορμή για την κατασκευή μιας πλοκής ή μιας θεωρίας. Είναι αλήθεια ότι δεν έχουμε περιθώρια επιλογής: αναφορικά με τη σοφή Μιλήσια, πρέπει να αρκεστούμε στις πηγές που τη μνημονεύουν, ακόμα κι αν διαστρεβλώνουν, όπως η κωμωδία, από τη φύση τους το πραγματικό ή αν, όπως ο Πλάτων και ο Ξενοφών, αφήνουν την Ασπασία στα δίχτυα του «σωκρατικού θρύλου».

Όμως δεν τελειώσαμε ακόμη με το κεφάλαιο «Σωκράτης και Ασπασία», και όχι μόνο επειδή τυχαίνει κάποιος συγγραφέας να διακρίνει τη δική μας Ασπασία από κάποια άλλη επονομαζόμενη «Ασπασία η νεότερη», διευκρινίζοντας ότι η πρώτη ήταν αυτή που συναναστρεφόταν τον Σωκράτη (Αθήναιος, XIII, 589d). Σε κάθε περίπτωση, μένει να βεβαιώσουμε ποιος από τους δύο, ο Σωκράτης ή η Ασπασία, αναζητούσε τον άλλο. Διότι σχετικά με τις συναναστροφές του Σωκράτη πολλές είναι οι μαρτυρίες που διευκρινίζουν ότι ο φιλόσοφος, χωρίς προκαταλήψεις και με την πρωτοτυπία που τον διέκρινε, δεν δίσταζε να συγχρωτίζεται με εταίρες: έτσι, αυτός που όταν έβρισκε την ευκαιρία έδινε σε κάποια Θεοδότη σοφές συμβουλές για το πώς να κρατά τους εραστής της προσκολλημένους σε αυτή, διδασκόταν με τη σειρά του από την εταίρα Ασπασία (Ξενοφών, *Απομνημονεύματα*, III, 11· *Socr. Rel.*, VI, A, 62· πρβλ. I C, 17). Ενίοτε, βέβαια, η υπερίσχυση του σεβασμού προς τον Σωκράτη οδηγεί στην αντίστροφη, πολύ πιο ηθοπλαστική αναπαράσταση μιας Ασπασίας μαθήτριας του Σωκράτη, η οποία κοντά του μαθαίνει να φιλοσοφεί. Οι περισσότερες πηγές μας όμως συμφωνούν στο ότι, ούτε λίγο ούτε πολύ, ο Σωκράτης είναι αυτός που μαθήτευσε στην Ασπασία και ότι εκείνη του δίδαξε τη ρητορική (ακόμα και τη φιλοσοφία) και του έμαθε όλα τα περί έρωτος (*Socr. Rel.*, I C, 18· I G, 17).

Σωκράτης και Ασπασία, λοιπόν: θα πρέπει να εκπλαγούμε από αυτή τη συνάντηση; Ξέρουμε πως σύμφωνα με την παράδοση ο Σωκράτης κήρυξε ότι ανάμεσα στην αρετή ενός άντρα και την αρετή μιας γυναίκας δεν υπάρχει διαφορά. Ο Αριστοτέλης αναφέρει αυτή την άποψη μόνο και μόνο για να την αντικρούσει (*Πολιτικά*, I, 1260a, 20-24), δείχνοντας εμφανώς ότι προτιμά την «ορθοδοξία» της οποίας γίνεται υποστηρικτής ο Περικλής στον *επιτάφιο*. Ο δε κωμικός Καλλίας, ήδη από τον 5ο αιώνα π.Χ., είχε καταγγείλει αυτό τον τρόπο αντίληψης των

πραγμάτων ως μια επικίνδυνη παραξενιά που απλώς και μόνο βάζει στις γυναίκες ανώφελες ιδέες περί ισοότητας. Το βεβαιώνει η παρακάτω στιχομυθία μεταξύ δύο συνομιλητών εκ των οποίων ο ένας σίγουρα είναι γυναίκα:

- Γιατί, λοιπόν, καμαρώνεις και ξιπάζεσαι τόσο;
- Το δικαιούμαι. Και η αιτία είναι ο Σωκράτης.

Socr. Rel., 1, A, 2 (=Καλλίας, *Πεδηταί*)

Άραγε ο Σωκράτης συνέλαβε μια τέτοια ιδέα λόγω της συναναστροφής του με την Ασπασία; Ή μήπως αυτή η πεποίθηση, ανατρεπτική για μια κοινωνία που δέχεται ως μόνη γυναικεία αρετή την αυστηρή τήρηση της συζυγικής αγνείας, τον καθιστούσε δέκτη των απόψεων και των μαθημάτων της σοφής Μιλήσιας; Το ζήτημα, βέβαια, θα παραμείνει ανοικτό, αλλά το βασικό είναι η πνευματική συνάντηση του Σωκράτη και της Ασπασίας, και δεν είναι καθόλου παράξενο που η Ασπασία εμφανίζεται στα κείμενα των σωκρατικών στοχασμών· ορισμένοι την αναφέρουν μία φορά, όπως ο Πλάτων, κάποιοι περισσότερες, όπως ο Ξενοφών, ενώ άλλοι αφιερώνουν ολόκληρο έργο στην εμβληματική μορφή της συντρόφου του Περικλή – τέτοια είναι η περίπτωση του Αντισθένη και του Αισχίνη του Σωκρατικού. Και πράγματι, το γεγονός ότι γνωρίζουμε μερικά πράγματα για τη ζωή της Ασπασίας οφείλεται κατά μεγάλο μέρος στη δημοτικότητα που είχε σε αυτό τον κύκλο των φιλοσόφων.

Συχνά δύο μαθητές του ίδιου δασκάλου μάς παρουσιάζουν δύο διαμετρικά αντίθετες ιδιοσυγκρασίες του ίδιου στοχαστή· σίγουρα αυτό ισχύει για τον Αντισθένη και τον Αισχίνη, τουλάχιστον αν κρίνουμε από τη μορφή που δίνει ο καθένας τους στην Ασπασία. Στον Αισχίνη οφείλουμε μια εικόνα «φιλοσόφου και πολιτικού», αλλά ο Αντισθένης είναι αυτός που, είτε το θέλουμε είτε όχι, έδειξε καλύτερα απ' όλους την ένταση του ερωτικού πάθους που συνέδεσε τον Περικλή με τη σύντροφό του.

Όχι ότι ο Αντισθένης υμνεί έναν έρωτα στον οποίο βλέπει μόνο τη σφραγίδα της ηδονής. Ο αυστηρός Αντισθένης δεν κουράζεται να καταδικάζει την ερωτική ηδονή, καθώς ισχυρίζεται ότι θα προτιμούσε να πέσει βροά στα νύχια της τρέλας παρά της ηδονής· και όταν διακηρύσσει ότι, αν έπιανε στα χέρια του την Αφροδίτη, θα την κατατρπούσε με τα βέλη του

επειδή ευθύνεται για το χαμό πολλών γυναικών μας, ωραίων και ενάρετων

(*Socr. Rel.*, V, A, 123· πρβλ. 122)

η δήλωση αυτή μοιάζει παράδοξα με τις κατηγορίες που εκτοξεύει ο Αισχύλος στους *Βατράχους* του Αριστοφάνη κατά του αντιπάλου του Ευριπίδη, του οποίου οι τραγωδίες παρέσυραν, υποτίθεται, υπό την επίρεια της Αφροδίτης στην ακολασία «ευγενείς και ευγενών αντρών γυναίκες» (*Βάτρ.*, 1044-1051). Για το λόγο αυτό ο Αντισθένης αναφέρει, σε αγανακτισμένο και επικριτικό τόνο, πως ο Περικλής «ερωτευμένος με την Ασπασία, πήγαινε δύο φορές την ημέρα να χαιρετήσει αυτό το πρόσωπο (*τὴν ἄνθρωπον*), όταν έμπαινε στο σπίτι της και όταν έβγαινε από αυτό» και πως, υπερασπίζοντας την Ασπασία στη δίκη για ασέβεια που κίνησαν εναντίον της, ο δημόσιος άντρας έχυσε περισσότερα δάκρυα – αποκορύφωμα αναισθησίας – από οποιαδήποτε άλλη οδυνηρή στιγμή της ζωής του (*Socr. Rel.*, V, A, 143, καθώς και Πλούτ. *Περ.*, 24, 9). Είναι αλήθεια ότι ο Πλούταρχος, που διηγείται επίσης το δεύτερο περιστατικό (*Περ.*, 32, 5), το αποδίδει στον Αισχύνη, ο οποίος από τη μεριά του σίγουρα το χρησιμοποίησε ως πρόσχημα για να εξυμνήσει τη δύναμη του έρωτα, αλλά το φαινόμενο αυτό της αντεστραμμένης πχώς δεν είχε τίποτα το παράξενο, αφού υπήρχε ασφαλώς αντιστοιχία μεταξύ των κειμένων του Αντισθένη και του Αισχύνη σε όλα τα βασικά σημεία της ζωής και της σκέψης ή της διαγωγής της Ασπασίας.

As μιλήσουμε, λοιπόν, για την Ασπασία του Αισχύνη, ο οποίος φαίνεται ότι σε αυτό το κείμενο υπερασπίστηκε μια απολύτως σωκρατική άποψη για την αρετή της γυναίκας και τον έρωτα. Το όλο θέμα ξεκινούσε, υποτίθεται, από ένα πρόβλημα διαπαιδαγώγησης – πώς να ξεχάσει κανείς ότι η Ασπασία είναι *διδάσκαλος*, τη στιγμή που όλα το υπενθυμίζουν; Ο πλούσιος Καλλίας (που συχνά αναφέρεται από τον Πλάτωνα, και για τον οποίο ίσως δεν θα ήταν άστοχο να επισημάνουμε ότι είναι επίσης ο γιος της νόμιμης γυναίκας του Περικλή από τον πρώτο της γάμο) θέλει για τον δικό του γιο ένα δάσκαλο καλύτερο από τους δικούς του και συμβουλευτεί για το θέμα αυτό τον Σωκράτη· μένει εμβρόντητος όταν ο Σωκράτης τον συμβουλεύει να εμπιστευτεί το γιο του σε μια γυναίκα – πρόκειται φυσικά για την Ασπασία – αν θέλει να τον κάνει ολοκληρωμένο πολιτικό. Τη συνέχεια μπορούμε να τη φανταστούμε: επίμονες αντιρρήσεις του Καλλία και απαντήσεις του Σωκράτη όπου απαριθμούνταν οι επιτυχίες του Περικλή, και κατόπιν του Λυσικλή, ως αποδείξεις της δεινότητας της Μιλήσιας, προτού εξηγήσει ότι και ο ίδιος συναναστρέφεται την Ασπασία, μόνος ή με τη συντροφιά κάποιων φίλων του, και μάλιστα μετά των γυναικών τους (γεγονός που σίγουρα διπλασίασε την έκπληξη του Καλλία). Ίσως μάλιστα ο Σωκράτης να αφηγήθηκε μια συζήτηση της οποίας γνωρίζουμε το περιε-

χόμενο χάρη στον Κικέρωνα (*Socr. Rel.*, VI, A, 70), η οποία έγινε μεταξύ της Ασπασίας, του Ξενοφώντα και της συζύγου του Ξενοφώντα.

Φαίνεται πως το θέμα της συζήτησης ήταν ο *ἔρωσ* στη σχέση του με την *ἀρετή*, και έτσι επαληθεύεται πως, όταν πρόκειται για την Ασπασία, πάντοτε στο βάθος υπάρχει ο έρωτας. Αν, όπως υποθέτει ο G. Giannantoni εξαιρώντας το ρόλο της ως ερωτικής μεσίτριας –ή προαγωγού, όπως λένε οι τιμητές της, που την κατηγορούν ότι ασκούσε αυτή τη δραστηριότητα ιδιαίτερα στην υπηρεσία του Περικλή (Πλούτ., *Περ.*, 32, 2)–, η Ασπασία του Αισχίνη ανέπτυξε τα ίδια θέματα με τον Σωκράτη, «ερωτικό μεσίτη» για λογαριασμό του Ξενοφώντα (*Συμπόσιο*, 3, 10 και 4, 5, 7), ίσως η Μιλήσια να εμφανιζόταν τελικά ως ένα είδος «θηλυκού Σωκράτη», όπως η Διοτίμα από τη Μαντίνεια στο *Συμπόσιο* του Πλάτωνα, η μυστηριώδης αυτή Διοτίμα –σίγουρα ακόμα πιο «πλασματική» από την Ασπασία– για την οποία έχουν πει ότι ήταν ένας «τρόπος», ένα ρητορικό σχήμα που έπαιρνε τη θέση του Σωκράτη (D. Halperin).

Ακόμα κι έτσι όμως δεν θα καταφέρουμε να αποφασίσουμε ποιος από τους δύο, ο Σωκράτης που αρέσκεται να λέει ότι «έχει ροπή προς τον έρωτα» ή η «εταίρα» Ασπασία, δίδαξε στον άλλο την αληθινή φύση του *ἔρωτος*. Αλλά, τελικά, γιατί να μην ακολουθήσουμε το κείμενο του Ξενοφώντα (*Απομνημονεύματα*, II, 6, 36· *Οικονομικός*, 3, 14) όπου ο Σωκράτης αναφέρει με σεβασμό ότι στα θέματα του γάμου και του έρωτα η Ασπασία είναι αουναγώνιστη; Ίσως για την Ασπασία, όπως και για τον Σωκράτη, το θέμα του έρωτα να είχε πολύ συγκεκριμένες πολιτικές συνδηλώσεις και, συζητώντας περί γάμου, η Μιλήσια και ο αθηναίος φιλόσοφος να συζητούσαν ταυτόχρονα και για την πόλη, υπόθεση η οποία έχει διατυπωθεί από πολλούς. Απομένει το βασικό: ότι ο Σωκράτης θέλησε προφανώς να δηλώσει ότι όφειλε την περί έρωτος θεωρία του σε μια γυναίκα (μήπως επειδή μόνο μια γυναίκα μπορεί να προσδώσει στο φιλόσοφο τη θηλυκότητα που τόσο πολύ χρειάζεται για να στοχαστεί;). Το ρόλο αυτόν συνήθως τον δίνουμε στη Διοτίμα του *Συμποσίου*, αλλά ας μην ξεχνάμε και την Ασπασία του Αισχίνη, η οποία αναμφίβολα είχε αναλάβει τον ίδιο ρόλο προικισμένη με κομψότητα και κύρος.

Ο αθηναίος πολιτικός Περικλής υποστήριζε ότι η υπέρτατη αρετή για μια καθωσπρέπει γυναίκα ήταν να μιλάει ο κόσμος όσο το δυνατόν λιγότερο για το πρόσωπό της. Οι αρχαίοι Έλληνες σεβάστηκαν σχολαστικά την αρχή αυτή, τηρώντας σιωπή για τις γυναίκες ή τις θυγατέρες τους, ή εκτοπίζοντάς τες σε περιθωριακούς χώρους της λογοτεχνικής παραγωγής. Όμως, αν έτσι έχουν τα πράγματα, πώς είναι δυνατόν να συγγράψει κανείς βιογραφίες αρχαίων Ελληνίδων;

Ο συλλογικός αυτός τόμος ξεκινάει από μια τέτοια ερεθιστική πρόκληση και κερδίζει το στοίχημα ξεδιπλώνοντας, μπροστά στα μάτια του αναγνώστη, βίους όπου πρωταγωνιστούν ποιήτριες, ιέρειες, φιλόσοφοι και εταίρες, και οι οποίοι προκύπτουν από την υπομονετική συναρμογή των λιγοστών στοιχείων και των πενιχρών δεδομένων που οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, οι άντρες δηλαδή, είχαν εισαγάγει σποραδικά στα έργα τους. Το αποτέλεσμα είναι μια σειρά από γοητευτικά γυναικεία πορτρέτα, με τα οποία οι συγγραφείς των επιμέρους δοκιμίων προσπαθούν να ρίξουν φως και στις χιλιάδες εκείνες συζύγους, θυγατέρες και μητέρες για τις οποίες, όπως το ήθελε ο Περικλής, δεν μίλησε ποτέ κανένας.

ISBN 960-375-916-3

9 789603 759164

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 3916